

*Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

Платоспроможний продовольчий попит

Постановка проблеми. Внаслідок економічної кризи 2014–2015 років Україна втратила 16% свого валового внутрішнього продукту, рівень середньої реальної заробітної плати знизився на 26%, купівельна спроможність населення значно скоротилася. Такі обставини суттєво погіршили стан продовольчої безпеки: ціни на продукти харчування підвищилися на 64%, фізичний обсяг продовольчого споживання з розрахунку на одну особу зменшився на 7%, в тому числі по продуктах тваринництва – на 11%.

Вихід країни з кризи на продовольчому ринку – це не тільки нарощування виробництва товарів і послуг суб'єктами агропродовольчого комплексу. Наразі головна проблема такого розвитку – відновлення й наступне зростання платоспроможного продовольчого попиту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив платоспроможного попиту на масштаби та кон'юнктуру продовольчого ринку – предмет багатьох досліджень. Серед новітніх наукових робіт варто відзначити публікації О.М. Шпичака [9] й О.В. Шубравської [10].

Мета статті – аналіз тенденцій платоспроможного попиту на продукцію та послуги виробників агропродовольчого комплексу й пошук можливостей його відбудови після кризового скорочення.

Виклад основних результатів дослідження. Ідеальний стан продовольчої безпеки країни – загальна (для всіх і кожного) доступність здорового харчування. На жаль, навіть у багатих країнах є бідні люди, яким

нестача коштів не дає змоги придбавати необхідний за обсягом та якістю набір продовольчих продуктів. Світовий лідер – США – чесно і не соромлячись збирає й регулярно публікує статистику недоїдання у певній чисельності своїх громадян. Така статистика поділяє всіх американців на дві соціально-економічні категорії: тих, хто знаходиться у стані продовольчої безпеки, тобто не стикається з труднощами при забезпеченні бажаним продовольством, і таких, хто перебуває у стані продовольчої небезпеки. У цій соціально вразливій категорії теж виокремлюються дві підгрупи: у першій недостатній рівень продовольчого забезпечення все ж таки не знає випадків голоду, у другій – дуже низький (very low) рівень продовольчої безпеки породжує випадки вимушеного голодування. Новітня інформація про результати таких обстежень наведена в таблиці 1.

Дані таблиці – переконливе свідчення складності розв'язання проблеми продовольчої бідності. У США діють найпотужніші програми продовольчої допомоги незаможним верствам населення, і тим не менш за період, який розглядається, стан продовольчої безпеки США погіршився: майже 50 млн громадян країни визнають обмеженість доступності повноцінного харчування.

Слід мати на увазі, що така статистика – результат опитування, тобто вона фіксує відчуття бідності у людей із багатой країни. На наш погляд, причина такого відчуття – американська модель соціальної конкуренції, при якій середній рівень багатства нації зростає одночасно з посиленням нерівності навколо нього.

1. Стан продовольчої безпеки в США

Показник	2000 р.	2013 р.
Чисельність населення, млн осіб	273,7	310,9
у т.ч., %:		
у стані продовольчої безпеки	87,9	84,2
з низьким рівнем продовольчої безпеки	9,9	11,6
з дуже низьким рівнем продовольчої безпеки	2,2	4,2

Джерело: Statistical Abstract of the United States 2016. – P. 141.

Для вимірювання соціальної диференціації суспільства можна використати зіставлення середньоарифметичного та медіанного рівня душевого доходу. В США між 2000 і 2013 роками в поточних цінах середньодушовий дохід збільшився на 63%, медіанний – на 24%, у порівнянних цінах: середній – зріс на 15%, медіанний – зменшився на 9%. У результаті в США у 2000 році медіанний дохід дорівнював 61% від середнього, у 2013-му – 52% [11, с. 464]. Таким чином, світовий лідер дає приклад одночасного зростання абсолютного показника багатства і відносного показника бідності, що й пояснює динаміку наведених характеристик продовольчої безпеки.

Справедливість вимагає сказати, що значна поширеність продовольчої бідності у США поєднується з високими середніми показниками продовольчого споживання, його достатності та доступності. Раціон середнього американця – 4 тис. ккал на добу, а головне – на продовольчі потреби витрачається лише 13% усіх споживчих витрат і 10% від суми доходів. Маємо гідний орієнтир для наздоганяючої економіки України.

У світовому вимірі Україна – країна із середнім рівнем розвитку й середнім рівнем продовольчого споживання. Смертність від голоду та хвороби від недоїдання – далеке історичне минуле. За показником душевого виробництва зерна – Україна у групі світо-

вих лідерів. Але за мірками європейської цивілізації наша країна, однак, серед бідніших. Якщо в США душевий річний ВВП сягнув уже за 50 тис. дол., то в Україні він наближається до 50 тис. грн, тобто за офіційним валютним курсом у 30 разів менший. Розрахунки за паритетом купівельної спроможності значно скорочують цей розрив, але й він близький до 10-разового.

Результат бідності – продовольча небезпека, важливіша ознака якої – значні відхилення фактичного продовольчого споживання від медично рекомендованих норм здорового харчування. В Україні такі відхилення: понаднормативне споживання дешевих енергоносіїв (хлібопродуктів і картоплі) та недостатня наявність у раціоні продуктів тваринництва й фруктів.

Інформацію про довгий історичний шлях, який пройшла Україна, вирішуючи справу своєї продовольчої безпеки, містить таблиця 2. На жаль, цей шлях не без перепон. На початку періоду, що аналізується, у продовольчому споживанні пересічного українця хлібопродукти і картопля в 1,5 раза перевищували медично рекомендовану норму, а продуктів тваринництва й фруктів – було вдвічі менше за неї. За радянської доби діяла висхідна тенденція продовольчого забезпечення, і ці диспропорції поступово усувалися.

2. Споживання продуктів харчування в Україні (на душу населення за рік, кг)

Продукти	1960 р.	1970 р.	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Медична норма
М'ясопродукти	42	49	61	68	33	56	54	51	80
Рибопродукти	9,7	15,9	16,7	17,5	8,4	14,6	11,1	9,0	20
Молокопродукти	230	311	331	373	199	221	223	210	380
Яйця, шт.	137	156	239	272	166	309	310	285	290
Хлібопродукти	163	155	146	141	125	108	109	103	101
Картопля	174	156	133	131	135	135	141	138	124
Цукор	27	41	52	50	37	37	36	36	38
Олія	6,0	7,4	10,0	11,6	9,4	13,3	13,1	12,3	13

Овочі	89	103	115	102	102	163	163	161	161
Плоди, ягоди, виноград	...	...	40	44	29	56	52	51	90
Калорійність добового набору, ккал	2955	3267	3489	3592	2665	2970	2950	2818	3370
Питома вага у калорійності, %:									
хлібопродуктів	47,3	40,8	35,9	33,7	40,2	31,3	31,8	31,4	25,8
продуктів тваринництва	24,1	27,8	30,1	32,9	23,0	29,3	28,9	28,4	38,1

Джерело: Народне господарство Української РСР в 1960 р. Стат. щорічник. – К., 1962. – С. 18. Народне господарство Української РСР в 1985 р. Стат. щорічник. – К., 1986. – С. 285. Стат. щорічники України за відповідні роки.

Трансформаційна криза останнього десятиліття минулого століття була для України руйнівним періодом. Десять років поспіль національний ВВП країни мав від'ємну динаміку й скоротився в 2,5 раза. Загальне збіднення катастрофічно знизило рівень продовольчої безпеки. Енергетична цінність добового душевого раціону харчування зменшилася від 3,6 до 2,5 тис. ккал, споживання м'ясних і рибних продуктів скоротилося більше ніж удвічі.

У поточному столітті діє відбудовний процес, який двічі переривався кризовими подіями. Як наслідок, нині національний рівень продовольчого харчування суттєво нижчий медичної норми й фінішних досягнень радянського періоду.

Відомо, що Україна реалізує на зовнішньому ринку більше половини свого валового збору зерна. Тому недостатність норм здорового харчування в країні не можна пояснювати обмеженістю виробничих можливостей галузей агропродовольчого комплексу. Вона – наслідок низької платоспроможності основної маси населення, яку зумовлює інфляційний дисбаланс руху цін та доходів.

Доходи населення обчислюються для різних цілей і за різними методиками. Тому їхні конкретні розміри різняться навіть за даними різних департаментів Держслужби статистики України. Найдетальнішу інформацію про доходи й витрати населення містить статистика бюджетів домогосподарств, що зумовлює її вибір для цієї розвідки, хоча недоліки такої статистики не слід замовчувати. По-перше, статистика витрат і ресурсів домогосподарств не враховує «тіньових» доходів, тоді як статистика національних рахунків визнає, що близько 20% ВВП

України «безпосередньо не спостерігається» [4, с. 44]. Статистика бюджетів населення – вибіркові обстеження зі скромною оплатою затраченого на них часу респондентів. Зрозуміло, що найзаможніші члени суспільства з цими обстеженнями не співпрацюють, але для більшості населення вони все ж таки репрезентативні.

Передусім розглянемо структуру доходів населення, її динамічні зміни й особливості типів поселень. Інформація таблиці 3 дає уяву про джерела і складові частини доходів населення у сприятливі роки, коли ці доходи зростали, так і в кризові періоди, коли населення збіднювалось. Найгірші економічні показники Україна мала в 1999 році. Десятирічна рецесія призвела до втрати майже чверті робочих місць, що значно зменшило частку заробітної плати в доходах населення. Натомість, суттєво зросла роль доходів від особистого підсобного господарства. Грошова оцінка спожитої й проданої продукції підсобних господарств населення у 1999 році становила третину доходів усіх домогосподарств, а в сільській місцевості – понад половину.

Подолання рецесивної тенденції поступово підвищувало частку грошових і зменшувало частку натуральних доходів, але ця позитивна динаміка знову була перервана кризою воєнного часу. Якщо у 2013 році праця в особистому підсобному господарстві забезпечувала середньому домогосподарству 8,3% його доходів, то у 2014-му ця частка вже зросла до 9,4%, а в 2015 році – до 10,3% [4]. Все ж таки основні джерела доходів населення – зарплати й пенсії, а тому розглянемо їхню динаміку.

В умовах інфляції знецінення грошової одиниці вимагає розробки методичних при-

йомів оцінки реальних доходів населення, тобто їх фактичної купівельної спроможності. Для цього номінальна динаміка доходу зіставляється з динамікою ціни окремого продукту (послуги) або набору

продуктів. Один із таких прийомів – перерахунок національної валюти в іноземну за офіційним валютним курсом або паритетом купівельної спроможності.

3. Структура загальних доходів домогосподарств України, %

Показник	1999 р.			2013 р.			2015 р.		
	великі міста	малі міста	сільська місцевість	великі міста	малі міста	сільська місцевість	великі міста	малі міста	сільська місцевість
Оплата праці	50,6	37,0	16,7	61,5	51,2	37,7	56,9	49,2	33,5
Пенсії	18,0	15,0	12,2	21,6	26,7	25,9	19,8	22,3	21,3
Доходи від особистого підсобного господарства	5,4	22,6	53,8	0,5	4,2	20,0	0,7	5,9	25,5
Допомоги, пільги, субсидії	7,1	7,6	4,5	3,7	4,7	4,8	2,4	3,4	3,8
Інші доходи	18,9	17,8	12,8	12,7	13,2	11,6	20,2	19,2	15,9

Джерело: Стат. зб. Ресурси і доходи домогосподарств України у 1999 р., «Витрати і ресурси домогосподарств України» у 2013 р. і 2015 р.

Слід сказати, що нині в Україні іноземна валюта – предмет купівлі-продажу зі значним обсягом товарообороту, хоча товаром вона не визнається та в розрахунок індексу споживчих цін не включається. У 1998 році, коли українська гривня зазнала першого удару девальвації, витрати населення на придбання іноземної валюти досягли 18% усіх його доходів, тобто на це була витрачена така ж частина коштів, як і на сукупне придбання м'ясних та молочних продуктів разом узятих.

Наразі банківські депозити й кредитна заборгованість домогосподарств в іноземній валюті перевищує 300 млрд грн і більше їх суми у національній валюті, понад 20 млн громадян України щорічно виїжджають за кордон, на іноземну валюту значний попит, що визнає та враховує статистика бюджетів населення. Відповідно реальні гривневі ціни іноземної валюти повинні включатися в розрахунок індексу інфляції, який має охопити всі (не тільки споживчі) витрати населення, бо інакше не можна розрахувати показник усіх реальних доходів.

Включення витрат на купівлю інвалюти в індекс інфляції може суттєво вплинути на уявлення про темпи зростання цін на різноманітні потреби населення. Так, при порівнянні 2015 року з 1990-м індекс споживчих цін у середньорічному вимірі дорівнює 13 разів, у вимірі грудень до грудня – 17, а ін-

декс зростання офіційного курсу долара США у середньорічному вимірі – 36 разів.

Такі високі темпи девальвації національної валюти, особливо в період кризи (2014–2015 рр.), пояснюють значне скорочення купівельної спроможності зарплат і пенсій в Україні, якщо ця спроможність вимірюється показниками їх «доларовонаповнення» (табл. 4). Менш руйнівними виглядають наслідки останньої кризи у вимірі паритету купівельної спроможності української гривні та американського долара, але й вони фіксують значне збіднення основної маси населення¹.

Для визначення купівельної спроможності національної валютної одиниці в умовах її перманентної девальвації крім валютних використовуються також продуктивні вимірники. Широко відомі такі методи приблизного, але швидкого визначення інфляції, як «борщовий набір», «біг-мак» фірми «Макдональдс». Офіційна статистика з цією метою використовує складніші методи, підвищуючи їх репрезентативність.

Із 1993 по 1998 рік Міністерство статистики України обчислювало і публікувало вартість набору з 22 найважливіших продуктів харчування, розглядаючи такий набір додатковим методом визначення рівня ін-

¹ Розрахувати паритет купівельної спроможності дає змогу зіставлення табл. 2.1 і табл. 28.10 статистичного щорічника України за відповідні роки.

фляції в країні. Хоча в подальшому цей метод визначення темпів інфляційного процесу в практиці офіційної статистики не застосовувався, його результати мають історичне

значення для практики статистичних робіт, а тому наводимо їх (табл. 5). Як бачимо, індекс харчового набору не набагато відрізняється від індексу споживчих цін.

4. Динаміка заробітних плат і пенсій в Україні

Рік	У середньому на місяць, грн*		Пенсія до заробітної плати, %	За 1 дол. США		У доларах США			
	заробітна плата	пенсія		офіційний курс	паритет купівельної спроможності	офіційний курс		паритет купівельної спроможності	
						заробітна плата	пенсія	заробітна плата	пенсія
1990	244	97	40	0,6070	0,3427	402	160	712	283
1995	7300000	2019700	32	147307	23445	50	14	311	86
2000	230	76	33	5,4402	0,8080	42	14	285	94
2005	806	362	45	5,1247	1,4449	157	71	558	251
2010	2239	1092	49	7,9356	3,4850	288	138	642	313
2011	2633	1203	46	7,9676	3,9888	330	141	660	302
2012	3026	1362	45	7,9910	4,3301	379	170	699	315
2013	3265	1508	46	7,9930	4,4899	408	189	727	336
2014	3480	1554	45	11,8867	4,9539	293	131	702	314
2015	4195	1640	39	21,8447	7,2504	192	75	579	226

*У 1990 р. – в карбованцях, у 1995 р. – в купоно-карбованцях, з 2000 р. – у гривнях

Джерело: Стат. щорічник України за 2014 р. – К., 2015. – С. 54, 375, 388.

5. Вартість набору з 22 найважливіших продуктів харчування (на душу населення за місяць)

Рік	Вартість набору в грудні ^{*)}	Індекс зростання вартості набору до попереднього року, %	Індекс споживчих цін (грудень до грудня), %
1993	378,6	...	...
1994	1907,6	503,9	501,0
1995	4846,0	254,0	281,7
1996	52,34	108,0	139,7
1997	63,58	121,5	110,1
1998	74,34	116,9	120,0

*)1993–1995 рр. – тис. купоно-карбованців, 1996–1998 рр. – грн.

Джерело: Стат. щорічник України за 1998 р. – К., 1999. – С.86.

У ті ж роки офіційна статистика за допомогою динаміки цін окремих продуктів давала уявлення про купівельну спроможність доходів населення в умовах інтенсивної інфляції (табл. 6). В даному випадку за корот-

кий період статистика фіксує значне (подвійне) зменшення купівельних можливостей населення у придбанні хліба та молока й одночасно їхнє зростання по купівлі яєць.

6. Кількість окремих продуктів харчування, які можна було придбати на величину середньомісячного грошового доходу на одну особу, кг

Продукція	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.
Яловичина	22	20	21	21	19
Свинина	15	16	16	18	14
Птиця	15	14	15	17	15
Сало	14	18	21	21	16
Риба морожена	16	19	20	23	20
Масло вершкове	9	9	11	11	11
Олія	24	24	36	37	28
Рослинні жири	19	15	20	24	22
Молоко свіже	188	118	124	101	95
Яйця, шт.	284	362	373	426	403

Цукор	56	41	58	68	58
Хліб житній	201	117	101	59	97
Хліб пшеничний	170	103	90	88	87
Картопля	134	89	109	168	125
Капуста	78	104	101	148	149
Бурак	161	150	139	143	161
Морква	124	107	111	91	129
Яблука	67	46	58	89	94

Джерело: Стат. щорічник України за 1998 р. – К., 1999. – С. 406.

На нинішній час для переходу від номінальної до реальної заробітної плати використовується індекс споживчих цін. Згідно з інформацією таблиці 4, між 1990 і 2015 роками номінальна заробітна плата зросла у 17 разів, а індекс споживчих цін – у 13 разів, тобто, ніби маємо 30-відсоткове підвищення середньої реальної зарплати. Але такий висновок суперечить іншим даним офіційної статистики. В Україні за роки її державності національний ВВП із розрахунку на одну особу скоротився майже на 30%. Калорійність добового харчування такої особи зменшилася також на 30%, а частка витрат на продовольство зросла від 32 до 52% від загального доходу, що переконливо доводить про збіднення населення. Отже, слід визнати, що зростання реальної заробітної плати не було, а індекс споживчих цін не повністю відображає темп інфляції.

Вище йшлося про вплив на темпи інфляції значних витрат населення на купівлю іноземної валюти. Друга потужна стаття використання доходів населення, яка не охоплюється індексом споживчих витрат, – придбання, будівництво та ремонт житла. У 1990 році в Україні було прийнято в експлуатацію 17,5 млн м² житла з фондовою ціною 1 м² – 245 крб [1, с. 128, 413]. Нині щорічне введення житла – близько 10 млн м² з ціною будівництва і необхідних доробок – 10-12 тис. грн на 1 м². Це більше 100 млрд грн витрат з індексом цін, що в 3–4 рази перевищує індекс споживчих цін. Тобто всі витрати населення необхідно включати в індекс інфляції, для того щоб перехід від номінальної до реальної зарплати (доходу) був реальним.

Як індекс інфляції, який дає змогу оцінити різницю між номінальними й реальними доходами населення в усьому їх обсязі, на наш погляд, можна використовувати дефля-

тор валового внутрішнього продукту, який визначається статистикою національних рахунків. У 1990 р. ВВП України дорівнював 167 млрд крб., індекс його фізичного обсягу між 1990 і 2015 роками – 0,584, тобто сьогочасний його рівень у цінах 1990 року – $167 \times 0,584 = 97$ млрд крб. У 2015 році ВВП країни у фактичних цінах – 1979,5 млрд грн, отже, дефлятор за аналізований період: $1979,5 : 97,5 = 20,3$ рази, що значно перевищує індекс споживчих цін та темп номінального зростання зарплат і пенсій. Це й пояснює факт збіднення основної маси населення.

Особливо значних втрат споживання населення зазнало в роки воєнної кризи. Таблиця 7 містить інформацію про кінцеві споживчі витрати домогосподарств, яку статистика публікує з 2001 року. Після довготривалої трансформаційної кризи кінця минулого століття в Україні запрацювала висхідна тенденція до зростання доходів населення, яка забезпечила значне поліпшення продовольчого споживання. За довоєнні роки поточного століття реальний розмір споживчих витрат населення більше ніж потроївся, продовольчі витрати – більше ніж подвоїлися. Тим трагічніше важкий для пояснення провал 2014–2015 років: фізичний обсяг споживчих витрат населення скорочується понад чверть, продовольчих витрат – майже на третину.

Дані таблиці 7 дають уяву про ємність внутрішнього продовольчого ринку. В 2015 році у фактичних цінах продовольче споживання всього населення дорівнювало 509 млрд грн, з яких продукти, вироблені для самоспоживання, оцінюються в 60 млрд грн. Таким чином, грошові витрати на продовольство – 450 млрд грн. Якщо до цього додати витрати на харчування поза домом (близько 25 млрд грн), а також ку-

півлю алкогольних напоїв і тютюнових виробів, які не є продуктами харчування, але входять у продовольчу групу (95 млрд грн), все продовольче споживання сягає 570 млрд грн. Це цифра – продовольчий ринок споживача, його платоспроможний попит. Для національного виробника продовольства від неї треба відняти суму імпорту, яка дорівнює 14% продовольчого товарообороту (приблизно 80 млрд грн) [5, с. 47], що дає оцінку в 490 млрд грн.

До цього треба додати обсяги зовнішнього продовольчого ринку, суб'єктами якого є й виробники, і споживачі продовольства. Щорічно за кордон виїжджає 22–23 млн громадян України [2, с. 467], і якщо кожний із них проїсть на чужині хоча б 100 дол., то обсяг таких витрат перевищить 50 млрд грн, але ця цифра ніякою статистикою не підтверджується, хоча нею не слід нехтувати,

бо це реальний продовольчий попит власних громадян.

Таким чином, у 2015 році в фактично діючих цінах обсяг продовольчого споживання населення України оцінюється у 620 млрд грн (570+50), або дещо більше 1,3 тис. грн у місяць із розрахунку на одну особу.

У 2015 році експорт агропродовольчої продукції становив 14,7 млрд дол. США, або 320 млн грн за середньорічним офіційним валютним курсом. Сума внутрішнього та зовнішнього попиту на агропродовольчу продукцію вітчизняних виробників дорівнювала 810 млрд грн (490+320).

Те, що у 2014 і 2015 роках темпи девальвації випереджали темпи інфляції, змінює пропорції внутрішнього й зовнішнього ринків на користь останнього. В подальшому можлива зворотна тенденція.

7. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств України

Рік	У фактичних цінах			Індекси фізичного обсягу				Індекси-дефлятори			
	Всі кінцеві споживчі витрати, млрд грн	Продукти харчування та безалкогольні напої, млрд грн [*]	Частка харчування у кінцевих витратах, %	відсоток до попереднього року		2001 = 100,0		відсоток до попереднього року		2001 = 100,0	
				кінцеві споживчі витрати	продукти харчування	кінцеві споживчі витрати	продукти харчування	кінцеві споживчі витрати	продукти харчування	кінцеві споживчі витрати	продукти харчування
2001	112,3	55,2	49,2	...	...	100,0	100,0	...	...	100,0	100,0
2002	124,6	57,8	46,4	109,5	105,1	109,5	105,1	101,3	99,6	101,3	99,6
2003	146,3	62,5	42,7	111,5	100,9	122,1	106,0	105,3	107,2	106,7	106,8
2004	180,4	68,0	37,7	113,1	100,0	138,0	106,0	109,0	108,9	116,3	116,3
2005	252,6	99,0	39,2	120,6	111,7	166,5	118,5	113,5	119,96	132,0	139,4
2006	319,4	121,1	37,9	115,9	115,9	193,0	137,3	109,1	105,5	144,0	147,1
2007	423,2	159,1	37,6	117,2	115,3	226,2	158,3	113,0	113,9	162,7	167,5
2008	582,5	227,3	39,0	1113,1	104,9	255,8	166,0	121,7	136,2	198,0	228,1
2009	581,7	231,4	39,8	85,1	92,2	217,8	153,1	117,3	110,4	232,3	251,9
2010	717,5	274,2	38,2	107,1	105,8	233,2	161,9	110,1	112,0	255,8	282,1
2011	905,6	337,7	37,3	115,7	113,8	269,8	184,3	109,1	108,2	278,8	305,2
2012	1002,0	372,2	37,1	108,4	111,0	2921,4	204,5	102,1	99,3	284,7	303,1
2013	1099,2	421,2	38,3	106,5	107,9	311,4	220,7	103,9	104,9	295,8	318,0
2014	1120,9	430,4	38,4	91,7	87,0	285,6	192,0	116,7	123,9	345,2	393,9
2015	1325,5	509,3	38,4	79,8	77,5	227,9	148,8	148,1	152,8	511,2	601,9

^{*}) Без витрат на харчування поза домом.

Джерело: Національні рахунки України. Стат. зб. за відповідні роки.

Високі темпи інфляції впливають і на пропорції галузей агропродовольчого комплексу. Динаміка цін у 2015 році була вигідною для сільського господарства, рентабельність та прибуток якого значно зросли. Підвищилася й так звана «фермерська частка», тобто питома вага сільського господарства в кінцевій ціні агропродовольчого ринку. У 2015 році випуск продукції аграрної галузі оцінювався в 544 млрд грн при товарності в 55%, тобто товарна сільськогосподарська продукція – близько 300 млрд грн, або 36% (300:810) усього агропродовольчого ринку. В США фермерська частка перевищує 20%. Висока фермерська частка – доказ недостат-

нього розвитку переробних галузей агропродовольчого комплексу, що зменшує додану вартість кінцевої продукції.

Недостатня розвиненість післяаграрних галузей продовольчого комплексу пов'язана з меншою стабільністю їхнього розвитку, високою залежністю від коливань внутрішнього попиту. В перше кризове десятиліття української державності обсяги виробництва порівняно з 1990 роком на «дні» рецесії дорівнювали в сільському господарстві 49%, у харчовій промисловості – 38, у т.ч. м'ясній – 17, молочній – 20, товарооборот роздрібною торгівлю продуктами харчування – 22, товарооборот ресторанного господарства – 26%.

8. Виробництво товарів і послуг в агропродовольчому комплексі України

Показник	У фактичних цінах, млрд грн		2015 р. до 2013 р., %	
	2013 р.	2015 р.	Індекс цін	Індекс фізичного обсягу
Сільське господарство, мисливство і пов'язані з ним послуги – випуск	299,1	544,2	185,9	97,9
Харчова промисловість – обсяг реалізованої продукції	261,8	392,4	164,7	91,0
Роздрібна торгівля підприємств – товарооборот продовольчих товарів	164,9	200,2	153,7	79,0
Ресторанне господарство – товарооборот	24,6	17,75	138,7	52,0
Продаж сільськогосподарської продукції на міських ринках*	6,9	6,4	111,8	83,3

*Дані за 2014 р. У 2015 р. обстеження міських ринків не проводилося.

Джерело: Дані Держслужби статистики України за відповідні роки.

Криза останніх років відтворила цю закономірність (табл. 8). Наразі сільське господарство – лідер національного експорту і це пом'якшує його залежність від внутрішнього попиту. В цьому відношенні показовою є динаміка експорту зернових культур (табл. 9.).

Останніми роками цінова кон'юнктура світового зернового ринку була несприятливою, але попри це зерновий експорт швидко зростав. У 2015 році було експортовано понад 60% валового збору зернових культур. Україна відроджує колишню славу світової житниці.

9. Виробництво і експорт зернових культур в Україні

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2013 р., %
Валовий збір зернових та зернобобових культур, тис. т*	62285	63859	60126	96,5
Експорт зерна:				
тис. т	26848	32384	37272	138,8
млн дол. США	6308,9	6507,7	6033,3	95,6
Експортна ціна 1 т зерна, дол. США	235,0	201,0	161,9	68,9
Середньорічний офіційний курс, грн за 1 дол. США	7,9930	11,8867	21,8447	273,3
Експортна ціна 1 т зерна, грн за офіційним курсом	1878,4	2389,2	3536,7	188,3
Ціна реалізації 1 т зерна у сільськогосподарських підприємствах, грн	1297,2	1801,4	2912,1	224,5
Перевищення експортної ціни 1 т зерна над ціною внутрішнього ринку, грн	+581,2	+587,8	+624,6	–

*По зіставній території.

Джерело: Зовнішня торгівля України товарами та послугами. – Стат. зб. – К., 2016. – С. 53.

Варто зазначити також суттєві антикризові можливості, які продемонстрував національний продовольчий комплекс у кризовий період. Якщо у 2014–2015 роках не-

продовольчий експорт за фізичним обсягом значно зменшився, такий обсяг агропродовольчого експорту додав 23% (табл. 10).

10. Експорт товарів України

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2013 р., %		
				Індекс вартості	Індекс цін	Індекс фізичного обсягу
Експорт у доларах США						
Усі товари, млрд дол.	62,3	53,9	38,1	61,2	78,2	78,4
Агропродовольчі товари, млрд дол.	16,9	16,7	14,6	86,4	70,3	122,9
Середньорічний курс гривні до дол. США	7,9930	11,8867	21,8447			
Експорт у гривнях						
Усі товари, млрд дол.	498,0	640,7	832,9	167,2	213,3	78,4
Агропродовольчі товари, млрд дол.	135,3	198,1	318,1	235,1	191,3	122,9

Джерело: Зовнішня торгівля України товарами та послугами. – Стат. зб. – К., 2016. – С. 47.

Для галузей, які працюють тільки на внутрішній ринок, падіння доходів населення спричинило відчутніші наслідки. За 2014–2015 роки показники товарообороту оптової та роздрібної торгівлі зменшилися на чверть, а товарооборот громадського харчування (ресторанне господарство) – зменшився майже вдвічі. Вище згадувалося про надмірно високу питому вагу «фермерської частки» як досвід недостатнього розвитку неаграрних галузей агропродовольчого комплексу. Якщо Україна сподівається побудувати наздоганяючу економіку, якщо вона прагне значно підвищити частку доданої вартості у кінцевій продукції продовольчого ринку, наразі пріоритетну увагу слід приділити галузі громадського харчування. Саме ця галузь у розвинутих країнах – головний створювач доданої вартості. У США в ресторанному господарстві зайнято вдвічі більше працівників, ніж у сільському господарстві. Понад 40% витрат середнього американця на продовольчі потреби – оплата харчування поза домом.

В Україні ця провідна галузь агропродовольчого комплексу в занепаді. Показники її розвитку надто малі не тільки у зіставленні з розвинутими країнами, але й при порівнянні з досягненнями минулих періодів. У 1990 році міське населення України витрачало на послуги громадського харчування 11% сво-

го продовольчого бюджету. Люди не надто похилого віку пам'ятають добу «комплексних» обідів. В усіх ресторанах, навіть престижних, комплексний обід коштував 1 крб 20 коп., що дорівнювало піввідсотка від середньої місячної зарплати. Нині це 25 грн – сума не для ресторану.

У 2015 році в містах України витрати на ресторанне господарство – менше 4% від загальної вартості харчування. Порівняно з 1990 роком кількість об'єктів галузі та кількість місць у них скоротилися більше ніж утричі, чисельність працівників – майже десятиразово. Агропродовольчому комплексу потрібна зміна пріоритетів.

Тривалий історичний період важливішою галуззю агропродовольчого комплексу визнавалося сільське господарство. Саме сюди спрямувалися численні пільги і потужна підтримка, що забезпечило гідний результат. У минулому п'ятирічному періоді в сільському господарстві значно зросли обсяги виробництва й суми прибутків. Нині агросфера – найрентабельніша галузь національної економіки. Не зменшуючи рівень державного піклування щодо розвитку села та сільського господарства, одночасно необхідно визнати пріоритетом агропродовольчого комплексу галузь громадського харчування, надавши їй дієві преференції, які здатні викликати високі темпи «наздоганяючого» зрос-

тання. Треба пам'ятати, що візитна картка розвинутої країни – мала частка продовольчих коштів у складі використання доходів і велика частка ресторанного господарства в підсумку витрат на харчування.

Характерна риса бюджетної політики розвинутих країн – значна продовольча допомога малозабезпеченим верствам населення. Взірцем бюджетної підтримки продовольчого споживання можуть визнаватися США, де вже давно діють численні програми безоплатного або здешевленого продовольчого забезпечення. У поточному столітті чисельність людей, охоплених федеральною програмою продовольчої допомоги, зросла від 28 до 96 млн осіб, а її фінансування – від 62 до 104 млрд дол. [10]. Вважається, що ці гроші – підтримка сільського господарства, хоча вони збільшують платоспроможний попит на продукцію усіх галузей продовольчого ринку.

Державний бюджет України видає субсидії значній кількості домогосподарств, але

їхнє переважне призначення – енергетична політика. Широкомасштабна бюджетна допомога вразливим соціальним прошаркам у їхньому продовольчому забезпеченні – бажане майбутнє.

Суттєвий фактор збільшення додаткової вартості продукції агропродовольчого комплексу – експортна активність та імпортозаміщення. При визначенні розміру національного валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання сальдо зовнішньої торгівлі – складова ВВП. Ця його частина по групі агропродовольчих товарів швидко зростає – абсолютно і відносно (табл. 11). Таке зростання пояснюється, передусім, значною експортною орієнтацією агропродовольчого комплексу. У 2015 році всі галузі національної економіки України експортували 23% свого випуску товарів і послуг, сільське господарство – 36, харчова промисловість – 32%.

11. Зовнішня торгівля агропродовольчими товарами у валовому внутрішньому продукті України

Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання (у фактичних цінах), млрд грн	167,0*	173,0	1120,6	1459,1	1566,7	1979,5
Зовнішня торгівля агропродовольчими товарами						
а) у доларах США, млн дол.						
експорт	563,6**	1377,4	9936,0	17038,8	16668,9	14563,1
імпорт	392,6**	908,2	5763,6	8187,4	6059,2	3484,4
сальдо	171,0**	469,2	4172,4	8851,4	10609,7	11078,7
б) у гривнях за середньорічним офіційним курсом, млрд грн						
експорт	9,3*	7,5	79,1	136,2	198,1	318,1
імпорт	6,5*	4,9	45,9	65,4	72,0	76,1
сальдо	2,8*	2,6	32,2	70,8	126,1	242,0
Частка агропродовольства у ВВП, %	1,68	1,48	2,96	4,85	8,05	12,23

*У радянських карбованцях.

** У 1990 р. вивезення і ввезення – здебільшого міжреспубліканський обмін.

Джерело: Статистичні щорічники за відповідні роки.

У тому ж напрямі діяло скорочення імпорту, яке у 2015 році дорівнювало: всі галузі – 29%, сільськогосподарські товари – 46, продукція харчової промисловості – 38%. Зменшення імпорту – фактор зростання ВВП, але воно може суперечити інтересам споживання. З теоретичних позицій доцільна імпортна політика має будуватися на прагнен-

ні надавати національному споживачеві можливість придбати все найкраще у світі, але частка конкуруючого імпорту повинна бути якомога меншою, тобто можливості імпортозаміщення слід використовувати максимально.

Висновки. Викликане економічною кризою збіднення населення України, падіння

його купівельної спроможності гальмує розвиток національного агропродовольчого комплексу, особливо тих його галузей, які працюють переважно на внутрішній продовольчий ринок. Нині витрати на продовольчі потреби – половина доходів населення, а тому в комплексі заходів антикризової політики головний – підтримка доходів населення, для чого в кризові періоди частка доходів у ВВП повинна зростати. У цьому відношенні цікаві дані світової кризи 2009 року. В США національний ВВП скоротився майже на 3%, але середня заробітна плата збільшилася на 1%. Для України особливо показова інформація по країнах Балтії. У 2009 році в трьох країнах цього пострадянського регіону падіння ВВП досягло 15,5%, а середня заробітна плата зменшилася на 9,3%, тобто її частка у ВВП суттєво зросла. В Україні ця макроекономічна пропорція

була несприятливою: кризове падіння ВВП – мінус 14,8, середньої заробітної плати – мінус 28,7%. На жаль, у сучасній кризі маємо повторення цієї помилки: зменшився не тільки розмір споживання, але також його питома вага у ВВП.

Наразі розвинуті країни у боротьбі з кризовими явищами застосовують політику «кількісного пом'якшення», яка спрямована на збільшення платоспроможного попиту [7, с. 77]. Головні важелі такої політики – додаткова емісія та низькі (навіть нульові) ставки за кредит. Оскільки в сучасній Україні головне гальмо економічного (зокрема, аграрного) розвитку – обмеженість попиту збіднілого населення, досвід розвинутих країн у справі підвищення купівельної спроможності виробників і споживачів вартий наслідування.

Список використаних джерел

1. Народне господарство Української РСР у 1990 р. – Стат. щорічник / Міністерство статистики Української РСР. – К., 1991. – 496 с.
2. Статистичний щорічник України за 2014 р. – Державна служба статистики України. – К., 2015. – 586 с.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 р. – Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 444 с.
4. Національні рахунки України за 2013 р. – Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 164 с.
5. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 р. – Стат. збірник / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 156 с.
6. Валовий внутрішній продукт за 2015 р. – Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2016.
7. Брус С.І. Політика кількісного пом'якшення у США та ЄС: особливості, ризики, перспективи / С.Брус, Є.О. Бублик // Економіка України. – 2016. – № 2. – С.76–95.
8. Лупенко Ю.О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агрономічної науки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С.6-10.
9. Штичак О.М. Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів / О.М.Штичак // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С.59–70.
10. Шубравська О.В. Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики / О.В.Шубравська // Економіка АПК. – 2016. – № 4. – С. 5–12.
11. Statistical Abstract of the United States 2016. The National Data Book. Bernan.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016 р.

*